

SOCIALINĖS ANTROPOLOGIJOS IR ETNOLOGIJOS STUDIJOS

LIETUVOS

23(32)

2023

ETNOLOGIJA

LITHUANIAN ETHNOLOGY

STUDIES IN SOCIAL ANTHROPOLOGY AND ETHNOLOGY

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

VILNIUS 2023

REDAKTORIŲ KOLEGIJA / EDITORIAL BOARD

Vida Savoniakaitė (vyriausioji redaktorė / Editor-in-Chief)

Lietuvos istorijos institutas / Lithuanian Institute of History, Vilnius, Lithuania

Auksuolė Čepaitienė

Lietuvos istorijos institutas / Lithuanian Institute of History, Vilnius, Lithuania

Vytis Čiubrinskas

Vytauto Didžiojo universitetas / Vytautas Magnus University, Kaunas, Lithuania

Jonathan Friedman

Kalifornijos universitetas / University of California, San Diego, USA

Anna Gomóła

Silezijos universitetas Katowicuose / University of Silesia in Katowice, Poland

Chris Hann

Maxo Plancko socialinės antropologijos institutas / Max Planck Institute for Social Anthropology, Halle / Saale, Germany

Neringa Klumbytė

Majamio universitetas / Miami University, Ohio, USA

Ulrich Kockel

Aukštumų ir salų universitetas / University of the Highlands and Islands, Kirkwall, UK

Adam Jonathan Kuper

Londono ekonomikos mokykla / London School of Economics, UK

Orvar Löfgren

Lundo universitetas / Lund University, Sweden

Jonas Mardosa

Vytauto Didžiojo universitetas / Vytautas Magnus University, Kaunas, Lithuania

Frederico Delgado Rosa

NOVA universitetas Lisabonoje / NOVA University Lisbon, Portugal

Žilvytis Šaknys

Lietuvos istorijos institutas / Lithuanian Institute of History, Vilnius, Lithuania

REDAKTORIŲ KOLEGIJOS SEKRETORĖ / EDITORIAL ASSISTANT

Danguolė Svidinskaitė

Lietuvos istorijos institutas / Lithuanian Institute of History, Vilnius, Lithuania

Leidyklos adresas / Address of the Publisher:

Lietuvos istorijos institutas

Tilto g. 17, LT-01101 Vilnius

<www.istorija.lt>

Redaktorių kolegijos kontaktai / Editorial inquiries:

El. paštas / E-mail: etnolog@istorija.lt

Žurnalas registruotas / The Journal is indexed in:

European Reference Index for the Humanities (ERIH)

EBSCO Publishing: Academic Search Complete, Academic Search Ultimate,

Energy and Power Source, SocINDEX with Full Text, Sociology Source Ultimate

Modern Language Association (MLA) International Bibliography

Leidybą finansavo Lietuvos mokslo taryba pagal Valstybinę lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024 metų programą (Sutartis Nr. S- LIP-22-43)

TURINYS / CONTENTS

Pratarmė (<i>Vida Savoniakaitė</i>)	5
Editorial (<i>Vida Savoniakaitė</i>)	9

Teminis skyrius: Vilniui – 700 metų / Special Section: Vilnius – 700 Years

Carlo Cubero

Cinematic Affects in War: The Visual Anthropology of Mantas Kvedaravičius	13
Kinematografiniai afektai kare: Manto Kvedaravičiaus vizualinė antropologija. Santrauka	24

Anna Gomóła

How to Explore Vilnius? To Know and to See: Proposals by Kirkor (1856) and Bułhak (1936)	26
Kaip pažinti Vilnių? Žinoti ir pamatyti: Kirkoro (1856) ir Bułhako (1936) vadovai. Santrauka	45

Neringa Klumbytė

Rožytė – Vilniaus legenda: laisvė, mados estetika ir mistika Vidutės Gumbytės Vilniaus istorijoje	47
Rožytė as a Vilnius Legend: Freedom, Fashion Aesthetics, and Secrecy in Vidutė Gumbytė's Vilnius Story. Summary	78

Žilvytis Šaknys

Vilniaus krašto lietuvių jaunimo laisvalaikio atvejis (1920–1939): spaudos publikacijų ir etnografinių lauko tyrimų dermė	80
Lithuanian Youth Leisure Time Case Studies from the Vilnius Region (1920–1939): The Harmony of Press Publications and Ethnographic Field Research. Summary	105

Rasa Paukštytė-Šaknienė

Vilniečių Kūčių valgiai: ar išliko tradicija XXI a. mieste?	108
Vilnius-dwellers' <i>Kūčių</i> Dishes: Does this Tradition Still Exist in the 21st-Century City? Summary	134

Straipsniai / Articles

Rolandas Kregždys

<i>Sovijaus mito</i> faktografijos genezė – etnologinis diskursas	138
Factographic Motifs of the Myth of Sovius: An Ethnological Approach. Summary	168

<i>Daiva Vaitkevičienė</i>	
Rožės liga ir jos užkalbėjimas Musteikoje: žvilgsnis iš etnomedicinės, mitologinės ir socialinės perspektyvos	171
The Disease of Erysipelas and its Treatment by Charming in the Village of Musteika: A Glance from Ethnomedical, Mythological and Social Perspectives. Summary	191

<i>Akvilė Sadauskienė</i>	
Apmąstant pasaką: nuo asmenybės iki šiuolaikinės visuomenės etnografiniame tyrime	194
Rethinking Folktales: From the Personality to Modern Society in Ethnographic Research. Summary	215

<i>Ernesta Dambrauskaitė</i>	
„Diena be nuotykių“: kasdienybės laiko tvarkymas vidutiniame Lietuvos miestelyje	218
‘An Uneventful Day’: Everyday Time Planning in a Medium-Sized Lithuanian Town. Summary	240

Knygų recenzijos / Book Reviews

Neringa Klumbytė. Authoritarian Laughter: Political Humor and Soviet Dystopia in Lithuania (<i>Gediminas Lankauskas</i>)	243
Ieva Jusionytė. Slenkstis: pavojai ir pagalba JAV–Meksikos pasienyje (<i>Darius Daukšas</i>)	247
Rima Praspaliauskiene. Enveloped Lives: Caring and Relating in Lithuanian Health Care (<i>Jolanta Kuznecovienė, Eimantas Peičius</i>)	249
Lietuvių-karaimų kalbų žodynas. A. Špakovska (sud.) (<i>Šarūnas Rinkevičius</i>)	253
Galina Miškinienė. The Kitab of Ivan Lutskevich: A Monument of Lithuanian Tatar Culture (<i>Egdūnas Račius</i>)	256
Klaipėdos krašto konditerijos atradimai. Kepiniai (<i>Jurgita Senulienė</i>)	259

In Memoriam

Jonathan Hill (1954–2023) (<i>Vytis Čiubrinskas</i>)	263
Elijus Juvencijus Morkūnas (1945–2023) (<i>Inga Levickaitė-Vaškevičienė</i>)	265

Rožės liga ir jos užkalbėjimas Musteikoje: žvilgsnis iš etnomedicininės, mitologinės ir socialinės perspektyvos

Daiva Vaitkevičienė

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Rožės liga šiandien yra viena iš nedaugelio ligų, dėl kurios žmonės Lietuvoje vis dar kreipiasi į tradicinius užkalbėtojus. Remdamasi Musteikos gyventojų pasakojimais ir pasitelkusi platesnius kontekstus, autorė siekia išsiaiškinti, kokia yra rožės simptomatika ir etiologija lietuvių etnomedicinoje ir koku mastu jai gydyti buvo taikoma užkalbėjimo praktika tiriamoje bendruomenėje. Musteikos atvejo tyrimas ir jo lyginimas su kitose Lietuvos vietose užrašyta medžiaga rodo, kad rožės etnomedicininė etiologija apima ne tik fizines, bet ir psichines priežastis. Tai leidžia daryti prielaidą, kad ši liga galėjo būti psichinių išgyvenimų somatizavimo būdas, o užkalbėjimo praktika leido ją gydyti.

Raktiniai žodžiai: *rožė (erysipelas), somatizacija, išgąstis, užkalbėjimas, etnomedicina.*

Erysipelas, called *rožė* ('rose') in Lithuanian, is one of the very few diseases that still make patients turn to traditional charmers for help. Using narratives from the remote village of Musteika (in the Varėna district) and materials recorded elsewhere in Lithuania, the author attempts to establish the ethnomedical concept of erysipelas, and to what extent the treatment by charming can be effective. The research in Musteika allows for the conclusion that the ethnomedical etiology of erysipelas includes both physical and mental causes, and the disease might be a somatic expression of mental experiences. Traditional charming therefore serves as an effective treatment practice.

Key words: *erysipelas, somatisation, fright (shocks), verbal charms, ethnomedicine.*

Rožės liga ir jos gydymo praktika lietuvių etninėje medicinoje iki šiol mažai tyrinėta. Nors tarp užkalbėjimų, užrašytų iki XX a. pabaigos ir skelbtų leidinyje *Lietuvių užkalbėjimai: gydymo formulės* (Vaitkevičienė 2008: 24), rožei skirtų formulių yra net 120 (ir tai yra antra vieta pagal skaičių po gyvatės įkandimo), šios ligos užkalbėjimas iki šiol nesulaukė didesnio tyrinėtojų dėmesio¹. Rožės liga kaip viena iš užkalbamų ligų minima liaudies medicinai skirtuose etnografiniuose straipsniuose lokalių tyrimų monografijose, tačiau iš jų tik Rolando Petkevičiaus darbe apie nervinius sutrikimus Užpalių apylinkėje ši liga yra bent kiek plačiau interpretuojama (Petkevičius 2013: 1433–1473). Apie rožę kaip sunkiai pagydomą ligą ir jos užkalbėjimą daktaro disertacijoje epizodiškai svarsto Jonas Tilvikas (Tilvikas 2019: 64–67, 134–137). Trumpai apie rožę ir jos ryšį su išgaščiu užsimena Vita Džekčioriūtė ir Asta Skujytė-Razmienė (Džekčioriūtė 2014: 70; Džekčioriūtė-Medeišienė 2016: 202; Skujytė-Razmienė 2016: 54). Šio straipsnio autorė yra tyrinėjusi rožę iš mitologinės perspektyvos (Vaitkevičienė 2001: 40–41). Vieną kitą faktą apie rožės užkalbėjimą taip pat galime rasti Linos Būgienės straipsnyje apie užkalbėtojus Švenčionių ir Ignalinos rajonuose (Būgienė 2010: 66–79).

Šiame straipsnyje pagrindinis tikslas yra išsiaiškinti, kaip rožės ligos simptomus, priežastis ir jos gydymą užkalbėjimais supranta Musteikos kaimo senieji gyventojai. Greta to, straipsnio autorė, pasitelkdama koreliuojančią medžiagą iš kitų Lietuvos vietovių, siekia atskleisti rožės ligos mitinę sampratą. Kontekstinė medžiaga suteikia galimybę pagilinti rožės ligos analizę Musteikoje išeinant iš etnografijos lauko į mitinių struktūrų lygmenį. Straipsnyje taip pat referuojama rožės simptomatika ir etiologija biomedicinoje siekiant parodyti rožės interpretacijų panašumus ir skirtumus.

Etnografinis lauko tyrimas buvo atliktas 2020 m. liepos 19–24 d. Musteikos kaime Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto ir Klaipėdos universiteto mokslinėje ekspedicijoje²; tų pačių metų rudenį duomenys buvo tikslinami ir pildomi atskiros išvykos į Musteiką metu.

Musteikos kaimas yra Varėnos rajono pietinėje dalyje, 34 km nuo rajono centro ir tik apie 6 km nuo sienos su Baltarusija. Tai iš visų pusių miško supamas kaimas,

¹ Šio straipsnio autorė taip pat yra apskaičiavusi užkalbėjimo nuo rožės populiarumą Gervėčių lietuviškoje saloje: čia daugiausia paliudyta užkalbėjimo nuo išgaščio atvejų (62), po to – užkalbėjimas nuo blogų akių (49) ir nuo rožės (46). Kitų ligų gydymas užkalbėjimu retesnis: nikstelėjimas – 30, gyvatės įkandimas – 20, „vėjas“ – 19, „parušenija“ – 18, votis – 11, kraujavimas – 7, dantų skausmas – 5; kitų nurodytų ligų nuo 1 iki 4 atvejų (Vaitkevičienė 2014: 37).

² Bendras ekspedicijos tikslas buvo užfiksuoti ir atskirais aspektais ištirti Musteikos kaimo tradicinę gyvenimą, folklorinę tradiciją bei istorinę atmintį. Ekspedicijai vadovavo Vykintas Vaitkevičius (Klaipėdos universitetas), o jos iniciatoriai ir rėmėjai buvo vietos bendruomenė „Musteikos pirkliai“. Didelis ačiū bendruomenės nariams už iniciatyvą, šiltą priėmimą ir pagalbą. Taip pat nuoširdžiai dėkoju Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto kolegėms Astai Skujytei-Razmienei ir Vitai Džekčioriūtei-Medeišienei prisidėjus renkant etnomedicininius duomenis.

istoriniuose šaltiniuose minimas nuo XVIII a. (Šešelgis 1988: 60). Bendruomenės pragyvenimo šaltinis tradiciškai buvo daugiausia miško verslai, taip pat gyventojai augino gyvulius ir užsiėmė žemdirbyste, nors Dzūkijos smėlynuose žemė labai nederlinga ir vien iš to pragyventi vargiai buvo įmanoma (Gaidys 2002: 20–22; Šešelgis 1988: 64). Musteikos kaimas ilgai buvo nuošalus, iš vietos centrų pasiekiamas tik miško keliukais (Šešelgis 1988: 60–70). Kadaisė tai buvo gana didelis kaimas (1979 m. čia gyveno 163 asmenys), tačiau šiuo metu gyventojų skaičius sparčiai mažta – 2021 m. surašymo duomenimis, čia yra likę tik 36 gyventojai. Tuštėjantis sodybas pamažu užpildo iš miestų atsikeliantys nauji gyventojai, vietinių vadinami *užėiviais*. Kaimė nėra nei mokyklos, nei parduotuvės (išskyrus atvažiuojančią), o autobusas į Varėną važiuoja tik 3 kartus per savaitę (Norkūnas 2006: 25).

Nors Musteika yra lietuviškas kaimas, gyvendami Gudijos pasienyje jo žmonės nuo seno palaikė kontaktus su gudais; tik po 1991 m. uždarius sienas ryšiai buvo apriboti. Per kaimą nuo LDK laikų ėjo istorinė riba tarp Vilniaus ir Gardino gubernijų (Šešelgis 1988: 60–70). Kaimo žmonės įvairiais reikalais vykdavo traukiniu iš Marcinkonių į Gardiną, čia kartais važiuodavo ir pas gydytojus. Tyrimo metu paaiškėjo, kad praeityje ligoniai į Gudijos kaimus neretai vykdavo ieškoti užkalbėtojų pagalbos.

Lauko tyrimo metu siekta surinkti duomenis apie užkalbėjimais gydomas ligas, jų simptomatiką, eigą ir gydymo procesą. Žinių pateikėjai buvo vietiniai žmonės, išskyrus vieną asmenį, gyvenantį Musteikoje epizodiškai. Iš viso buvo apklausta 17 žmonių nuo 58 iki 93 metų amžiaus (dauguma einantys aštuntą–dešimtą dešimtį), iš jų 4 vyrai ir 13 moterų³. Didesnį moterų skaičių lėmė aplinkybė, kad vietinių moterų Musteikoje gyvena daugiau nei vyrų. Iš 17 pokalbininkų šeši buvo patys sirgę rože, o dar šešių asmenų buvo sirgę šeimos nariai arba artimi giminaičiai. Tai išties labai dideli skaičiai, palyginti su sergamumu kitomis

³ Pateikėjų duomenys: 1. Moteris, 93 m., gimusi ir gyvenanti Musteikos k., Varėnos r. LTRF cd 1509. 2. Moteris, 65 m., g. ir gyv. Musteikos k., gyv. Alytuje. 3. Moteris, 90 m., g. ir gyv. Musteikos k. LTRF cd 1510. 4. Moteris, 78 m., g. Grybaulios k., Varėnos r., nuo 1973 m. gyv. Musteikos k. LTRF cd 1512. 5. Vyras, 87 m., g. Ašašnikų k., Varėnos r., gyv. Musteikos k. LTRF cd 1513. 6. Moteris, 85 m., g. ir gyv. Musteikos k. LTRF cd 1511. 7. Moteris, 58 m., g. ir gyv. Musteikos k. LTRF cd 1511, LTRF cd 1514. 8. Moteris, 76 m., g. Kruklių k., Varėnos r., nuo 1970 m. gyv. Musteikos k. LTRF cd 1515. 9. Vyras 81 m., g. ir gyv. Musteikos k. LTRF cd 1515. 10. Moteris, 70 m., g. Alsėdžiuose, Plungės r., gyv. Musteikos k. LTRF cd 1516. 11. Vyras, 64 m., g. ir gyv. Musteikos k. LTRF cd 1517. 12. Moteris, 80 m. g. Musteikos k., gyv. Varėnoje. LTRF cd 1518. 13. Moteris, 81 m., g. Musteikos k., gyv. Varėnoje. LTRF cd 1518. 14. Moteris, 61 m, g. Musteikos k., gyv. Druskininkuose. LTRF cd 1519. 15. Vyras, 82 m., g. Žudžių k., Panevėžio r., gyv. Vilniuje (nuo 1962 m. reguliariai lankosi Musteikos k.). LTRF cd 1520. 16. Moteris, 79 m., g. ir gyv. Musteikos k. LTRF cd 1521. 17. Moteris, 77 m., g. ir gyv. Musteikos k. LTRF cd 1522. Straipsnyje pateikėjai nurodomi pagal čia pateikiamą numeraciją. Pokalbių garso įrašai saugomi Lietuvos literatūros ir tautosakos instituto Lietuvos tautosakos archyvo fonotekoje (LTRF).

tradiciskai užkalbėjimais gydomomis ligomis, apie kurias irgi buvo teiraujamasi. Keli pateikėjai buvo kalbinti iš anksto žinant, kad tai rože sirgę asmenys (2 pateikėjai) arba rožės užkalbėtojų giminaičiai (3 asmenys). Tyrimo metu buvo fiksuojamos asmeninės ligos bei gydymo istorijos ir siekta gauti kuo išsamesnių žinių apie konkrečius užkalbėtojus, pas kuriuos ligoniams teko gydytis. Taip pat buvo renkami duomenys apie kitas užkalbėjimais gydomas ligas ir gautos žinios lyginamos su informacija apie rožės ligą.

Tyrimo metu iš viso buvo sužinota apie 8 ligas, kurios buvo gydomos užkalbant: tai rožė, išgąstis, *nuomirnis*, kaltūnas, *valasnykas*, gyvatės įkandimas, kraujavimas ir *mikstis*. Pavyko užrašyti pasakojimų apie 12 rože sirgusių ligonių, kitų užkalbamų ligų statistika gerokai menkesnė (nuo 1 iki 4 asmenų). Be to, pateikėjai užkalbėtojų nuo rožės prisiminė daugiausia (15 asmenų), o užkalbančių nuo kitų ligų žinota gerokai mažiau (tik po 4 užkalbėtojus nuo išgąščio ir gyvatės įkandimo, po 2 – nuo valasnyko ir mikščio). Užkalbėtojai, į kuriuos buvo kreiptasi dėl rožės, gyveno Musteikoje (4 asmenys), Grybaulioje (1), Kriokšlyje (1), Kriviliuose (1), Marcinkonyse (1), Margionyse (1), Berštuose (1), Likočiuose (1), Pariečėje (1), Vilniuje (1). Pačioje Musteikoje gyveno rožės užkalbėtojai Jonas Averka ir iš jo žinias vėliau perėmęs sūnus Vladas Averka, taip pat Petras Volungevičius. Jie gydė užkalbėjimais ne tik musteikiškius, bet ir iš kitų Lietuvos vietų atvykstančius žmones. Vis dėlto tyrimo metu Musteikoje jau nebebuvo nė vieno užkalbėtojo.

Tyrimo metu gauti duomenys nėra statistiskai tikslūs, nes buvo galima užfiksuoti tik pateikėjų atmintyje iškilusius atvejus, susijusius su jų asmenine patirtimi, o pasakojimai aprėpia labai ilgą laikotarpį – nuo 1930 iki 2020 m. Vis dėlto gautos žinios atspindi bendrą tendenciją ir neleidžia abejoti, kad dėl rožės ligos į užkalbėtojus buvo kreipiamasi dažniausiai. 12 rože sirgusių ligonių ir jų istorijų (kai kurie sirgo ne vieną kartą ir buvo gydomi ne vieno užkalbėtojo) – tai skaičius, kuris gerokai pranoksta kitų ligų atvejus. Užkalbėjimas nuo rožės Musteikoje ir išliko ilgiausiai – naujausias atvejis paliudytas 2003 m. (palyginimui, užkalbėjimas nuo kaltūno ar gyvatės įkandimo figūruoja tik pasakojimuose, menančiuose įvykius iki XX a. 6–7 dešimtmečio).

Analizuojant ir interpretuojant lauko tyrimo metu sukauptus duomenis, pirmiausia stengtasis apibrėžti, kokia liga Musteikoje vadinama rože ir kas sudaro jos požymių kompleksą. Šiuo tikslu atskirais blokais bus pateikiami iš skirtingų pateikėjų užrašyti ligos apibūdinimai autentiška kalba; gausūs pavyzdžiai atskleidžia ligos simptomų pastovumą. Straipsnyje nagrinėjant rožės mitologinę sampratą ir ligos etiologiją, tyrimui papildomai pasitelkiami kitose Lietuvos vietose užrašyti koreliuojantys duomenys.

Rožės etnomedicininė simptomatika

Iš lauko tyrimo metu surinktų duomenų matyti, kad rožės ligą apibūdina nemažas simptomų kompleksas. Anot musteikiškių, liga paprastai prasideda nuo *karščiavimo*:

Iš pradžių lygtai nieko, temperatūra, paskui ištinsta, paraudonuoja, ištinstą, nu ir būna, jeigu neišgydoma, tai paskui atsiranda žaizdos (15).

Karštis kyla, ir visa. Tablečių ir nebuvo, kad sumažintų karštį (6).

Taip pat gali reikštis drebulys, šaltkrėčio priepuoliai: „Mamų ir krėsdavo. Kokis kaip drugys, sakė, buvo, krėsdavo nat. Atrodo, kratė nat lovų, kap jų krėtė. <...> Ir užklojom, ir sako, man nešalta, o visa draba“ (6).

Ryšciausias rožės skiriamasis požymis yra *raudonis*, pasirodantis ant rankos, kojos ar ant veido:

Raudona ar ant kojos, ar ant rankos pasidaro. <...> Ir tas raudonomas niežti (10).

Rožė kai ją uždegdavo, veidas raudonas, kojos taip sutindavo raudonos (7).

Kartais raudonis yra aiškios, taisyklingos formos, kuri pokalbininkams panaši į saulę arba rožę:

Bet irgi labai skirtingų rožių yra. Vienos dega, kitos atrodo net nepanašu į rožę, tiesiog skaudama tokia vieta karšta būna, paskui išsivysto kaip saulė būna tamsi rožinė spalva, ranką prideda, karšta vieta (14).

Kap rožė žydi, tai toj ir koja būna raudona (17).

Paraudonavusi vieta ir aplink ją esantys audiniai ima *tinti*:

Pradžioj viskas ištino, paraudo, o paskui, kada jau labai sutinę, tai pradeda trūkinėc oda, ir tiesiog kap šašai darosi. Labai raudonumas būna didelis ir tinimas, ir jau trūkinėja. Sakė moterys, galvojom, kad tave atvežė po avarijos, tai jau buvo labai [sutinę] (12).

Gerklė irgi užtinsta, negali prasižiot, būna ištinus net visa galva – užkalba, ir atlaidzia (6).

Kai kuriais atvejais matyti ir kitokie odos pažeidimai – *bėrimas*, *spuogeliai*, *pūslės*:

Toj koja būna raudona, ištinus, niežti, išberta visa (8).

Rados ant kojos spuogelis ir negijo (16).

Tokia pūslė užaugo juoda didžiulė, tai labai skaudėjo (1).

Negydamant ligos ant kūno atsiveria *žaidzos*:

Jeigu neišgydoma, tai paskui atsiranda žaidzos. <...> Yra su ta rože taip, kad net žaidzos negyjančios (15).

Mamai kap buvo, tai jos burna ištindavo. Paskiau – žaidzos (6).

Kartais net žaizdos būna, negerai. Bet kur, gali būti ir ant rankos, mano pusseserei buvo ant veido, net žaizduota buvo. Ruginiais miltais dėjo, kalbėt vaikščiojo, ir praėjo (8).

Žaizda gali ir *šlapiuoti* bei *pūliuoti*:

Paraudonuoja ir šlapiuoja žaizda. Šlapiuojanti žaizda negyjanti būdavo (4). Kojos pūliuoja ar tį ranka, ir išsivercia tokis kai vanduo aina (11).

Dažniausiai būna ant rankų, bet ir ant pilvo, ant šlaunų, ir ant kojų. Visose vietose, ir ant veido, žandų net. Nesirenka. Visur gali būti. Bet dažniausia ant kojų, ant rankų, ant veido. Kai blogėja, gali išopėti, šlapiuoja (14).

Viena pateikėja prisiminė, kad jos broliui vaikystėje kartu su rože ant kojos buvo ir *valasnykas* (pūliavo kojos pirštas), todėl ir užkalbėti reikėjo nuo abiejų ligų (8).

Jei žaizda nėra užkalbama, ji gali pradėti *pūti*. Musteikoje teko išgirsti apie du tokius atvejus:

Visas jo kūnas buvo, kaip pasakyt, supuvęs. Jau atsisakė gydytojai, sakė, važiuok pas bobutes. <...> mama mane net išvedė, neleido žiūrėt, nes labai baisu buvo (14).

Čia buvo visos baisios rankos – nei odos, nei mėsų, tiesiog kaulai šlapi <...> Jau viskas buvo nusmukį (12).

Ką jaučia žmogus, sergantis rože? Dažnas požymis yra *deginimas* tarsi ugnimi:

Geniušė nabaštikė tai kelis roz galvon turėjo, tai užsižeria, tai veidas tokis raudonas, ir jai degina (3).

Rožė kai ją uždegdavo, veidas raudonas, kojos taip sutindavo raudonos (7).

Ir aš turėjau, tai labai jau degina, ir atrodo, kad žarija kokia uždėta, ir degina tokis skausmas (3).

Kai kuriais atvejais tai ne deginimas, o aštrus skausmas: „Man tai buvo rožė kojon <...> net kad sukė. Sukė, žaizda buvo. Labai baisiai skaudėjo, aš verkiau. Aš negalėjau tos kojos niekur padėt“ (17). Būna, kad ir *niežti*:

Toj koja būna raudona, ištinus, niežti, išberta visa (8).

O jau niežulys buvo, niežėjo žiauriai (12).

Tačiau viena moteris, sirgusi itin sunkia rožės forma, teigė, kad ją vargino ne tiek skausmas, kiek *širdies silpnumas*: „Nuo rožės nebūna toks skausmas, kaip būna širdy negera. Tokį jausmų jauti kap važuoji ir kap krenta autobusas, tai tokį jausmų jauti. Tai rožė tai būna, jauti visą laiką širdy tokį jausmą“ (12).

Rožės požymių įvairumas aiškinamas tuo, kad rožių yra *daug rūšių*:

Rožės kelių rūšių yra. Eina kartais cik raudonom dėmėm (16).

Seni kalbėjo, sako – kelios devynelios. Skaitos net devynelios yra jų. <...> Tai vienos būna kokios pūslės kas, ir labai niežti, o kitos būna labai raudona visa koja ir niežulys (1).

Atsimenu, kaip tėvas sakydavo: „Rožės yra devynių rūšių“. <...> Ir, matyt, ir yra skirtinga, skirtingais požymiais pasireiškia. Būna kaip pūslės, ar kaip raudona dėmė. Vienų būna mažesnė, o kitų būna didelė, net per atstumą karštis. Ir labai ryški rožinė spalva. Tamsi ar šviesesnė, kaip saulė, turi rėmus ir spinduliuoja kaip rožė visokiais kampais (14).

Rožės užkalbėtojai gali užkalbėti tik tam tikros rūšies rožę: „Tai tos rožės buvo gal šešios ar septynios rūšys, bet tik nuo vienos užkalbinėjo“ (11). Vis dėlto apie atskiras rožės rūšis pavyko sužinoti nedaug. Dvi akivaizdžiausiai matomos rožės atmainos – *sausa* ir *šlapia* („šlapiuše“). Viena iš ligonių prisimena, kaip ji su baisomis žaizdomis ant rankų nuėjo pas užkalbėtoją Vladą Averką:

To Averkos motina buvo dar gyva, sako: „Vaikeli, kaip tu išlaikei, cia šlapiuše rožė!“ Ji iš karto taip. O tų rožių ir būna nevienodų, jų visokių būna, kelių rūšių. Jų ir daktarai sako, kad yra kelios rūšys. Ne viena, jų daug yra. Ir šlapia, ir sausa, viena koks tinimas, kitos gal nebūna (12).

Sausa ir šlapia rožė aiškiai skiriama ir kitur Lietuvoje:

Yra dvi rožės: vandeninė ir sausa. <...> Kai užkalba sausą rožę, negalima praustis tol, kol išgysi (Upninkai) (Vaitkevičienė 2008: 606).

Esti rožė sausoja ir rožė kiauroja. Sausoja tai tik peršti, niežti, ir toji kūno dalis net mėlynai raudona. Kiauroja apsireiškia ne tik raudonumu, bet ir baltais puškuliais, iš kurių sunkias vandeninis skystimas (Viešintos) (Vaitkevičienė 2008: 630).

Dvylikos sortų [= *rūšių*] rožės. Jei kur undeny peršalai, tai baltos lelijos – undeninė rožė. A Marija stoji ir tarpe baltų, ir tarpe raudonų (Sariai) (Vaitkevičienė 2008: 632).

Atskira rožės atmaina yra *kaulinė rožė*: „kai kaulus skauda, tai, skaitė, kaulinė rožė“ (9). Tokia rožė žinota ir kitur Lietuvoje, plg. Mato Slančiausko užrašytą užkalbėjimą „Keturias rožės iškilo iš marės: pirma – smagenų, antra – dantų, trečia – gyslių, ketvirta – kaulų“ (Vaitkevičienė 2008: 349). Asta Skujytė-Razmienė nurodo, kad Pasvalio krašte *gyslinė* ir *kaulinė* rožės vadintos „paškudniausiomis“ (Skujytė-Razmienė 2016: 55).

Rožės liga yra sunki ne tik dėl atskirų požymių, bet ir dėl to, kad ji negydoma keičiasi, įgyja naujus pavidalus, pereina iš išorės į vidų, tapdama *vidine rože*:

Rožė yra baisus dalykas, gali atsimušti ir į kitus dalykus. Vis tiek tai nėra tik žaizda toj vietoj ir [kad] daugiau nieko nedaro (14).

Sako, rožė ir vidinė yra, ir viduriuosa, ir visa (6).

Vidinę rožę labai sunku ar net nebeįmanoma išgydyti. Pati sunkiausia papasakota ligos istorija byloja apie moterį, kuri sirgdama rože net šešiolika metų pragulėjo ant patalo:

Šešiolika metų gulėjo. Ir neregėjo nieko, ir akysa, sakė, kad rožė. Vidinė sako, yra, ir akis aptemdė, ir visa. <...> Stuburį, iškart stuburį surakino. <...>

Paguldėm, vartėm vartėm, ir gulėjo kap pagalukas. Perverčiam ant kitos pusės, maityc reikėjo, ir rankas pritraukė... Jau ligelės, tai neišpasakotai! (6)

Šiuo atveju rožei būdingi ir išoriniai, ir vidiniai simptomai. Pirmiausia tai įprasti rožei požymiai – *raudonis* ir *tinimas* (veido, burnos iš vidaus – „gerklė irgi užtina, negali prasižiot, būna ištinus net visa galva“; kojų – „kojos [man] akyse stovi, jos sutindavo. Pati smulkutė, o kojos storos, tai kai sutindavo, tai dar labiau“), *šlapiuojančios žaizdos* ant krūtų („paraudo krūtys, buvo šlapia, ir žaizdos atsirado“) ir *drebuly* („kokis kaip drugys, sakė, buvo, krėsdavo nat“). Tačiau kai kurie simptomai pranoksta rožei būdingus požymius – tai *surakintas stuburas*, „*pritrauktos rankos*“, *aklumas* („nematė, akis išėdė, akys pūliavo“), o priepuolių metu ir *negalėjimas kvėpuoti*: „Rožė kai ją uždegdavo, veidas raudonas, kojos taip sutindavo raudonos, tai prisimenu, užeidavo, kad ji negalėdavo kvėpuoti, atrodydavo, kad jau ji yra prie mirties“ (7). Stuburo surakinimas galbūt atitiktų specifinius *kaulinės rožės* (atskiros rožės atmainos) požymius. Ligonei kuriam laikui padėdavo užkalbėjimas („ištinus net visa galva – užkalba, ir atlaidzia“), bet ligos išgydyti jau niekas nebepajėgė.

Tarp ligonių, rožę sirgusių iki daugmaž XX a. 9 dešimtmečio, vyravo požiūris, kad biomedicinoje tokios ligos kaip rožė iš viso nėra: „Nepripažįsta daktarai. [Rožių nepripažįsta?] Eik tu, kur jau dabar pripažįs! Nepripažįsta, ai, sako, tep... Kur jau tau pripažįs rožę“ (8)⁴. Tačiau iš tiesų rožė yra medikų gerai žinoma liga, laikoma odos arba, rečiau, gleivinės infekcinio uždegimu, galinčiu pažeisti limfinę sistemą. Liga paplitusi visame pasaulyje, ja gali sirgti bet kurios amžiaus grupės, lyties ar rasės žmonės (Michael, Shaukat 2021). Medicinos darbuose apibūdinami rožės ligos simptomai atitinka musteikiškių pasakojimuose minimus rožės požymius: tai raudona dėmė su ryškiais kraštais, atsirandanti per 48 valandas nuo pirmųjų simptomų – skausmo, tinimo ir karščiavimo. Dažnai pacientai taip pat jaučia deginimą ir niežulį, gali susiformuoti pūslės. Ligai progresuojant galimas kraujavimas, limfagyslių pažeidimas, gali prasidėti glomerulonefritas, sepsis, septinis artritas ar endokarditas. Liga gali komplikuotis sukeldama bursitą, abscesą, nekrozę, o kai kada net ir baigtis mirtimi (Michael, Shaukat 2021; Da Silva, Sá, Cerqueira Macêdo, Randau 2018: 200).

Kaip rodo medicinos praktika, dažniausiai rožė būna ant kojų arba veido, o ja serga daugiau vaikai bei senyvi žmonės, labiau moterys nei vyrai (nors tarp vaikų pirmauja berniukai) (Mikalčiūtė-Ramanauskienė 2021: 414). Epidemiologinių tyrimų rezultatai rodo, kad sergamumas rožę gali būti nuo 0,2 iki 24,6 iš 1000 žmonių per metus skirtingose populiacijose (Mikalčiūtė-Ramanauskienė 2021: 414). Lietuvoje tikslesnės statistikos nėra, tačiau, pavyzdžiui, Kauno 2-osios klinikinės ligoninės infekcinių ligų skyriuose kasmet gydoma daugiau nei 200 pacientų

⁴ Apie analogišką požiūrį Mažojoje Lietuvoje rašo Jonas Tilvikas (Tilvikas 2019: 134).

iš viso Kauno krašto (Kelbauskas, Motiejūnaitė 2009: 30). Retrospektyvus tyrimas apie Kauno 2-osios klinikinės ligoninėje 1999–2003 m. gydytus rože sirgusius ligonius (iš viso – 1086 asmenis) atskleidė, kad dažniausiai šia liga sirgo 46–75 metų amžiaus moterys. Daugiausia buvo paplitusi kojų rožė (73,8 proc.), o atkrytis buvo 41 proc. pacientų (Vėlyvytė, Laiškonis, Joneliūnienė, Banevičius, Šimatavičiūtė 2006: 631). Lyginant šiuos duomenis su Musteikos kaime užrašytais pasakojimais matyti, kad tendencijos yra panašios: iš 13 papasakotų atvejų dažniausiai rožė buvo ant kojos (net 8 kartus), rečiau ant veido (3 kartai) ir tik vienai ligonei rožė buvo ant rankų. Kai kuriems musteikiškiams rožė irgi kartojosi:

Oi, atsikartoja. Kų tį neatsikartoja – atsikartoja! (1).

Pereina, bet po kiek laiko vėl būna (8).

Pasakodavo, kad bet kada gali atsinaujinti (14).

Būna žmonėm, kuriem kas metai kartojasi (15).

Iš visų ligonių rožė kartojosi keturiems žmonėms, šešiams – nesikartojo, o viena moteris sirgo nuolatos net 15 metų su pasikartojančiais sunkiais paūmėjimais.

Palyginę simptomus, priskiriamus rožei etnomedicinoje, matome, kad jie yra artimi biomedicininei rožei, nors etnomedicinai būdinga detalesnė rožių klasifikacija pagal vyraujančius simptomus ar ligos stadijas. Toliau bus nagrinėjama, ar yra ryškesnių skirtumų aiškinant rožės ligos kilmę.

Rožės etiologija

Kad būtų aiškesnis santykis tarp etnomedicinės ir biomedicininės rožės, pirmiausia pažvelkime, kaip rožės kilmę aiškina medicinos mokslas. Biomedicininis požiūriu rožės ligą dažniausiai sukelia streptokokai; tai buvo atrasta 1883 m. Fekleiseno (Russel 1933: 421). Lietuvos medicininėje spaudoje jau 1922 m. rašoma apie sėkmingą rožės gydymą antistreptokokiniu serumu (Staugaitis 1922: 20). Pagal šiandieninius biomedicinos tyrimus rožę 75–80 proc. atvejų sukelia streptokokinė infekcija, o iki 10 proc. randamas *Staphylococcus aureus* (itin retais atvejais nustatomas gramneigiamų bakterijų ar enterokoko buvimas) (Mikalčiūtė-Ramanauskienė 2021: 415). Infekcija plinta per įtrūkę odoje patekdama į limfinę sistemą; infekcijos vartais gali tapti vabzdžių įkandimai, opos, chirurginiai pjūviai ar veninė stazė (Michael, Shaukat 2021). Rizikos faktoriumi taip pat gali tapti imunosupresija, cukrinis diabetas ar gyvenimo būdo veiksniai (pvz., higienos stoka, nutukimas, žalingi įpročiai).

Musteikoje rožės priežastys aiškinamos aplinkybėmis, nulėmusiomis susirgimą. Anot musteikiškių, svarbiausios jų yra dvi – *šaltis* ir *išgąstis* (arba „stresas“). Tačiau taip pat yra užuominų ir apie *užkratą* iš aplinkos, įvertinamas odos

pažeidimo veiksnys: „Ar tį kas inkanda, iš niekur nieko taip pasidarė. Man buvo ant kojos buvo tokia dėmė, ir čia grybelis kojos buvo, tai gal nuog to buvo?“ (6). Vienam ligoniui buvo tuo pačiu metu ant kojos ir rožė, ir *valasnykas* (pūlinis kojos piršto uždegimas). Norint pagydyti buvo užkalbama ir viena, ir kita (8). Aiškindami rožės priežastį pateikėjai kartais pasitelkia ir medicininės žinias: „Aš skaitau, kad nusilpsta gal labai imuninė sistema žmogaus, ir sėdi tas kažkas ar odoj, ar kažkur. Toks kaip užkrėtimas gaunasi. <...> Kiek skaičiau, silpna imuninė sistema ir infekcija gaunasi“ (14). O Kaniavos apylinkėje (Varėnos r.) rožės užkratas siejamas su nešvariu vandeniu: „Iš šlapumo, kap aini kur per vandenį, kam(e) būna vanduo *nešvarus*, šitus, sustojis, nebėgancys, tai ji cik iš to papuola, rožė“ (Vaitkevičienė 2008: 630).

Kitas faktorius rožei atsirasti yra *šaltis*. Moteris, sirgusi šia liga ankstyvoje vaikystėje, paklausta apie galimas rožės priežastis spėjo, kad gal buvo kur sušalusi – „nuog sušalimo rožė irgi“ (17). Tačiau taip pat ji papasakojo, kad vaikystėje buvo skendusi ir vos vos atgaivinta; ji pati šių dviejų įvykių nesusiejo. Peršalimas yra rizikos faktorius, tačiau jis tampa ypač reikšmingas, kai ligonis jau yra bent kartą sirgęs rožė – sušalus rožė atsinaujina:

Ar sušūli ar kū, ir atsikartodavo. <...> Jau kap pradeda, tai jau reikia labai saugotis. Ir nesušalt, ir kad nebūtų vandenin labai, kad nešlapia būtų (1).

Antrą kartą rožė buvo, kai „gal aš sušalau. Tą dieną, aš gyvenau Perlojon, ten buvo sodas ir labai daug obuolių. Ir jau ruduo buvo, tai aš tuos obuolius plaudiau plaudiau šaltam vandenį (12).

Kadangi šaltis dažniausiai siejamas būtent su atkryčiu, tikėtina, kad tai nėra lemiamas rožės atsiradimo veiksnys.

Pažymėtina, kad ir kalbant apie užkratą, ir apie sušalimą, vienaip ar kitaip vis figūruoja vanduo, tikėtina, kad šie dalykai etnomedicinoje yra siejami – juo labiau, kad viena iš rožės rūšių yra vandeninė (*šlapiutė rožė*), o gydant rožę patariama labai saugotis jos nešlapinti.

Trečias, svarbiausias rožės ligos veiksnys yra tai, kas etnomedicinoje vadinama *išgąsčiu*, t. y. tam tikra emocinė reakcija į aplinką. „Reikia labai streso didelio, nuo streso, nuo išgąsčio ta rožė atsiranda“, – sako viena iš Musteikos moterų, sirgusi sunkia rožės forma. „Pirmą kartą rožė buvo po gimdymo. Buvo streso, buvo stroko. <...> Vyro tėvas mokėjo kalbėt, bet jam turbūt neleido, mano anyta buvo labai bjauri, ji nenorėjo, kad aš gyventau pas juos“ (12). Ši moteris net devynis mėnesius kentėjo nuo komplikotos rožės, kurią, anot ligonės, išprovokavo smurtas šeimoje, o tai galų gale lėmė skyrybas, kurios XX a. 7 dešimtmetyje Musteikos kaimo bendruomenėje buvo negirdėtas ir smerktinas dalykas, nuskambėjęs per visą apylinkę. „Džiaugiuosi, kad išsiskyriau, manįs jau būtų ant žemės nebuvi, o dabar dar gyvenu, aštuoniasdešimties sulaukiau“, – teigė pateikėja.

Kita istorija, rodanti psichinių veiksnių įtaką rožės ligai, pasakoja apie mokyklinio amžiaus berniuką, augusį šeimoje, kenčiančioje nuo smurtaujančio tėvo. Berniuko mama, paklausta, nuo ko jos sūnus vaikystėje susirgo rože, pasakoja, kaip jis buvo žiauriai sumuštas tėvo:

O tas mano vaikas buvo mažukas, tai lovelėn kap sukapojo, tai dėdė nuvežė Marcinkonysa pas daktarą. [Daktaras] Barzdelė tai pažūrėj, sako: „Antanai, vežk vaikų šitų policijon ir parodyk, bus mažausiai 8 metai už šitų vaikų. Buvo toki guminiai, kap linoleumą dirbo, tai ir mano nugara visa sumušta buvo, ir tam vaikelii. Dėdė sako: ne mano vaikas, ir aš policijon nepranešiu. [O kodėl nesiskyrėt?] Ir man vaikai ne kartą sakė: mama, kodėl nesiskyrei? Tai viena šeima skyrėsi, tai stebuklai buvo, o kap gi! Stebuklai būt buvį, anksčiau visi kentėjo (16).

Lauko tyrimų metu Musteikoje iš daugelio pateikėjų teko girdėti apie vyrų smurtą prieš moteris ir vaikus; kartais tai tapdavo šeimos kasdienybės dalimi. Tad nenuostabu, kad kai kurie pateikėjai siejo rožės ligą su šeimoje patiriamais išgyvenimais, kuriuos papildomai sustiprino sunkaus gyvenimo aplinkybės – netektys, sekiantis darbas, stresas. Štai kaip buvo nušviesta *vidine rože* sirgusios moters gyvenimo istorija:

Sako, kad būktai dar jaunystėj rodėsi koks tai drebėjimas, ir viduriuose kažkas buvo. Tai sako, vidinė rožė, ir paskui išsivertė [=pasikeitė ligos pobūdis], ir nematė [=prarado regėjimą]. [Jai ir jaunystėj skaudėjo?] Skaudėjo ir drebulyš užeidinėjo, ir skaudėjo visa, ir šaltis ėmė – tai šaltis, tai karštis uždega. [Ar nebuvo pergyvenimų jaunystėj?] Tai kurgi nebuvo?! Atėjo už našlio trijų vaikų, savo penki vaikai. Vyras anksti numirė. <...> Iš jaunystės gal buvo kokia liga, kad jų taip greit... Ir pas tėvus buvo taip sunku, ir arė, ir šienavo, ir darbus vyriškus darė. [Ar vyras jos geras buvo?] Paima kokių dalykų ant išmokesčio, ir viskas prapuola, ir reikia karvę išvest. Sako, paskutinę karvę išvedžiau iš namų, kad iš kalėjimo išgelbėt. Tai jei jam ką blogai pasakysi, tai sako, eis paskarc ar ką pasdaryc. <...> Buvo labai sunku. Ji sakydavo: „Geriau ant kaklo akmenį ir vandenin, negu svetimus vaikus augyc“ (6).

Į rožės ryšį su psichiniais faktoriais lietuvių etnomedicinoje atkreipė dėmesį Rolandas Petkevičius. Anot jo, „šis sutrikimas yra neatsiejama etnopsichiatrijos dalis, o jam atsirasti didžiausią reikšmę turi nerviniai faktoriai“ (Petkevičius 2013: 1456)⁵. Straipsnyje apie nervinius sutrikimus Užpalių apylinkėje jis pateikia daug pavyzdžių, kaip nuo išgąščio ir „nuo nervų puola rožė“ (Petkevičius 2013: 1456). Anot Petkevičiaus, rožės psichinės priežastys gali būti ir staigus emoci-nis išgyvenimas (išgąstis), ir ilgai trunkantis (įtampa, nervinis išsekimas, nerimas, sielvertas) (Petkevičius 2013: 1457). Psichiniais veiksniais rožė aiškinama ir

⁵ Vis dėlto vargu ar būtų galima pritarti Petkevičiaus minčiai, kad „daugelis etnografiniuose aprašuose gan retokai minimų užkalbėjimų nuo išgąščio greičiausiai skirti rožei gydyti“, – išgąstis gali sukelti ne tik rožę, bet ir kitas ligas (pvz., traukulius, paralyžių).

kitose Lietuvos vietose, plg.: „Rožė būna nuog išguščiu“ (Dieneviškių apyl.); „Ta rožė daugiau nuo nervų ir nuo peršalimo susikelia“ (Sarių apyl.) (Vaitkevičienė 2008: 631, 634; dar žr. Džekčioriūtė-Medeišienė 2016: 202).

Pateikėjai savo teiginius sutvirtina asmeninėmis istorijomis, kaip antai:

Nuo ko rožė būna? Ot pergyvenimas kokis ar, būna, smėlsci [*mėlsti nuo šalčio*] ir vandens kokio pageri visa [*vis*], nu tai tųkart ir apsergi. Žinai, išgąsciai koki būna kadu. Mes į Kalvariją rengiamės, – aš tokia nedidelė buvau, – su mamu. Ir tu [= čia] pas mus kap kas gaisras buvo, kluonas čia kaime degė. Aš išsigundau, galvojau, ką kaimynai mūsų. Iššokom mes, ir tadu aš kibiru kap pastvėriau vandens ir su tu kibiro net pusė kaimo biegau. Ir mes apgesinom visa tūnai, tai tadu nuvejom net į Benekonis pesčia [*pėsčia*]. Ot. Nuvejom tūnai, tai tadu in to va traukinio ir į Vilnių nuvažiavom. Ir parvažiavau namo, jau parejom mes, tai va čia kaklą išberia! Ich! Raudonas, o niežėj, o kap negerai, negaliu nė pasilinc, o galvų skaudėj!“ (Dieveniškių apyl.) (Vaitkevičienė 2008: 639).

Sprendžiant pagal Musteikoje užrašytą medžiagą ir lyginant ją su žiniomis iš kitų Lietuvos vietų, galima matyti, kad trys rožės faktoriai – *šaltis, išgąstis ir užkratas* – sudaro bendrą priežastinį kompleksą, kurį sieja gelminiai ryšiai. Šių dalykų sąsajos neapsiriboja etnomedicininio kontekstu, o kyla iš bendresnės kultūrinės pasaulėvokos. Monika Bogdzevič, iš kognityvinės ir kultūrinės perspektyvos tyrinėjusi baimės konceptą lietuvių kalboje, teigia, kad „žodyninė medžiaga ir paremijos atskleidžia ryškų baimės sąryšį su šalčiu, pasireiškiantį baimės požymius įvardijančių veiksmažodžių lygmenyje, plg. *drebėti, šiurpti*. <...> Tyrimų medžiaga leidžia taip pat atsekti pasibaisėjimo ir pasibaurėjimo, teršimo ir dergimo asocijuojamąjį ryšį“ (Bogdzevič 2020: 273). Etnomedicininiam kontekste teršimo aspektas atitiktų užkrato faktorių, figūruojantį greta šalčio ir baimės (išgąščio). Kalbant apie rožės ligą, taip pat reikia atkreipti dėmesį į jau minėtą vandens faktorių – rožė gali būti susergama brendant per stovintį vandenį, atsigėrus šalto vandens, plaunant kažką šaltame vandenyje ar nešant vandenį išsigandus. Vandens elementas gali būti papildomas rožės priežastinis komponentas, būdingas tam tikrai rožės rūšiai, pavyzdžiui, *vandeninei rožei*, plg. „[J]ei undeny peršalai, tai baltos lelijos – undeninė rožė“ (Vaitkevičienė 2001: 40). Kita vertus, tai gali būti ir bendresnis elementas, kadangi semantiniame lygmenyje šaltas vanduo gali būti homologuojamas su baime. Šiuo požiūriu išraiškinga pasaka apie baimės ieškotoją, kurios herojus, patyręs daugybę pavojų ir nieko neišsigandęs, galiausiai patiria siaubą netikėtai apipiltas šaltu vandeniu (Greimas 1999: 25).

Vandens elemento išryškėjimas leidžia pažvelgti į rožės ligą iš mitologinės perspektyvos. Jei rožę laikome užkratu, patenkančiu į žmogaus kūną veikiant šalčio ir baimės faktoriams, ir ją suprantame kaip uždegimą (dėl šito nėra jokių abejonių, nes rožė yra mitinė ugnies išraiška, žr. Vaitkevičienė 2001: 35–42), nesunku pastebėti, jog vanduo yra ugniai priešingas kosmologinis elementas.

Todėl žvelgiant iš mitologinės perspektyvos rožės gydymas yra sutrikdytos pusiausvyros tarp dviejų priešybių atkūrimas: kadangi šaltas vanduo (resp. baimė) dėl kūno reakcijos į šaltį lemia staigų ugnies pliūptelėjimą kūne, šitaip sukeldamas uždegimą ir karščiavimą, gydymo strategijos nukreiptos į ugnies pertekliaus pašalinimą. Iš užkalbėjimų nuo rožės matome, kad rožė, vaizduojama kaip gėlės žiedas, neretai skandinama vandenyje, pavyzdžiui:

Ėjo Jėzus per marias. Nešė rankose tris rožes. Viena rožė nuplaukė, kita paskendo, o trečia pati žuvo,

Ėjo Dievas per vandenį. Nešėsi tris rožės žiedus. Vieną žiedą metė į vandenį, kitą – į purvą, o trečią – tau ant gumbo,

Rože, rože, išėik iš šio daikto, kad saulė iššviestų ir rožė nubėgtų in undenio (Vaitkevičienė 2008: 62, 357, 360).

Užkalbėjimai rodo, kaip rožė gydoma ugnį „gesinant“ vandeniu, o sykiu gražinant užkratą į pirminę vandeninę terpę⁶. Vanduo, nors pats savaime nėra susirgimo rože priežastis, tačiau dėl sąveikos su šalčiu, užkratu ar psichiniu sukrėtimu tampa kosmologiniu elementu, išprovokuojančiu ugninio (uždegiminio) pobūdžio ligą.

Grįžtant prie rožės etnomedicininės etiologijos svarbu pabrėžti psichinių veiksnių sureikšminimą, kuris leidžia daryti prielaidą apie rožę kaip psichosomatinės kilmės ligą etnomedicinoje⁷. Somatizacija – psichinių išgyvenimų transformavimas į fizinius negalavimus – yra žinoma visame pasaulyje ir visose kultūrinėse grupėse. Anot Laurence'o Kirmayerio ir Allano Youngo, somatiniai simptomai padeda pašalinti ar sumažinti emocinį išgyvenimą ar socialines problemas (Kirmayer, Young 1998: 420). Priklausomai nuo aplinkybių simptomai gali būti matomi kaip ligos ar sutrikimo požymiai, psichopatologijos ženklai, būdas išreikšti socialinį nepasitenkinimą ar mechanizmas, per kurį pacientai siekia atrasti savo vietą lokaliaje terpėje (Kirmayer, Young 1998: 420). Lietuvių etnomedicinoje psichiniai sutrikimai laikomi pavojingesniais nei fiziniai⁸.

⁶ Užkalbant rožę visoje Lietuvoje (taip pat ir Musteikoje) laikomasi nuostatos, kad tai būtina daryti prieš saulėtekį arba saulei jau nusileidus (priešingai nei, pavyzdžiui, nuo gyvatės), t. y. tuo metu, kol saulė dar neiškilus ar jau panirusi į mitines marias. Be to, mitinėje vaizdinijoje rožės gėlė yra saulės figūratyvi forma (žr. Vaitkevičienė 2001: 36–40, 144–147). Musteikoje pati rožės liga lyginama su saule: „Būna kaip pūslės, ar kaip raudona dėmė. Vienų būna mažesnė, o kitų būna didelė, net per atstumą karštis. Ir labai ryški rožinė spalva. Tamsi ar šviesesnė, kaip saulė, turi rėmus ir spinduliuoja kaip rožė visokiais kampais“ (14).

⁷ Kitu somatizacijos reiškiniu taip pat galima laikyti kaltūną, kuris Musteikoje kildinamas iš išgąščio ar išgyvenimų, ir reiškiasi galvos skausmu. Jį gydant, kartais būdavo netgi tyčia į kaltūną suveliami plaukai. Analogiškas kaltūno gydymas buvo plačiai paplitęs ir Baltarusijoje, žr. Valodžina 2014: 69–77.

⁸ Pavyzdžiui, Rolandas Petkevičius pateikia rožę sirgusios moters argumentą, kad rožė susirgti išsigandus yra netgi gerai, nes taip išgąstis „išėjo o viršų“, o kitu atveju būtų kilęs pavojus susirgti silpnaprotyste ar smegenų liga (Petkevičius 2013: 1456).

Susiformavus kultūrinei praktikai somatizuoti psichinius išgyvenimus specifinėmis ligomis, visuomenė atranda priemones jas gydyti. Musteikoje veiksmingiausiu gydymo būdu laikytas rožės užkalbėjimas (vietos žmonių vadinamas tiesiog *kalbėjimu*). Nė vienas iš informacijos pateikėjų Musteikoje nenurodė kitų efektyvių liaudiško gydymo priemonių (pvz., žaizdos barstymas ruginiais miltais laikomas tik papildoma priemone, palengvinančia skausmą ir mažinančia karštį). Todėl dabar svarbu panagrinti, koks Musteikoje yra požiūris į rožės užkalbėjimą ir kaip vertinamas užkalbėjimo veiksmingumas.

Rožės kalbėjimas

Rožės užkalbėjimas Musteikoje, kaip ir kitur Lietuvoje, išliko ilgiau, nei kitų ligų, nes, anot pokalbininkų, gydytojai ne tik negalėjo rožės išgydyti, bet ir nepripažindavo tokios ligos:

Jokio gydymo nebuvo, daktarai nepripažino (12).

Reikia kalbėt, nekalbėtos – tai nieko nėra. Daktarai nepripažįsta (8).

Gudai daktarai tai pripažindavo – *roza* tuoj pasakė, ir viskas. O mūs ne.

Gudai daktarai gal prie užkalbėjimų, prie ko (9).

Kodėl gydytojai „nepripažindavo“ rožės, gali lemti įvairios priežastys. Visų pirma skiriasi ligų konceptualizavimas etnomedicinoje ir biomedicinoje: rožės sąvoka etnomedicinoje yra platesnė ir apima įvairesnę simptomatiką, skiriamos specifinės rožių rūšys. Kita vertus, ligonių įsitikinimas, jog rožė išgydoma tik užkalbėjimu, ir žinojimas, kad gydytojai nepripažįsta rožės užkalbėjimo veiksmingumo, galėjo lemti įsivaizdavimą, jog nepripažįsta ir pačios ligos. Priežastis galėjo būti ir elementari gydytojų kompetencijos stoka. Jonas Tilvikas teigia, kad gydytojų infektologų trūkumas ir sudėtingas sveikatos sistemos mechanizmas net ir šiandien neleidžia greitai nustatyti tikslios ligos ir jos efektyviai gydyti (Tilvikas 2019: 136).

Reikia atkreipti dėmesį į tyrimus, rodančius, jog nors rožė gydoma antibiotikais kaip penicilinas, eritromidinas ar klindamicinas, tačiau daug mikroorganizmų yra atsparūs gydymui, todėl išgydyti rožę nėra paprasta. Tad ir šiandien ieškoma alternatyvių gydymo būdų, atsigręžiama į etnomediciną ir žolinius preparatus (Da Silva, Sá, Cerqueira Macêdo, Randau 2018: 200–201).

Musteikos pateikėjai teigia, kad gydymas medicinos priežiūros įstaigose tapo veiksmingesnis tik XXI a. pradžioje. Moteriai, kuri XX a. 7 dešimtmetyje ilgai kentėjo nuo sunkios formos rožės, vietinis gydytojas tegalėjo paskirti tepalą, kuris tik pablogino padėtį. Tačiau ta pati moteris, pakartotinai susirgusi rože 2003 m., jau buvo sėkmingai išgydyta ligoninėje. Tačiau išėjusi iš ligoninės ji vis tiek kreipėsi į užkalbėtoją norėdama apsidrausti nuo atkryčio. Užkalbėtoja jai pasakė, kad „[rožės] pas jus jau nebus, jau iš ligoninės, apgydyta“ (12). Kartais

žmonės, norėdami greičiau išgyti, tuo pačiu metu naudojosi ir medikų, ir užkalbėtojų pagalba; pavyzdžiui, vyras, 1993 m. gydytas Santariškių ligoninėje, pasakojo: „Man ligoninė užkalbėjo jau. Nes ligoninė pasakė, gal turit kokią bobutę, kad užkalbėtų. Jinai [užkalbėtoja iš Musteikos] atėjo ir užkalbėjo“ (15).

Kaip ir kitose Lietuvos vietose, Musteikoje pasakojama, kad gydytojai kartais patys pataria ieškoti užkalbėtojo:

Tai pasakė – ieškok bobutės ar dieduko, kad užkalbėtų. Santariškėse man pasakė (15).

Labai daug atvažiuodavo žmonių, kuriems gydytojai pasakydavo, važiuokit pas bobutes, mes nieko negalim padėt rožei. Leidžia ten antibiotikus, metų metais gulėdavo su pertraukom ligoninė (14)⁹.

Užkalbėtojo Vlado Averkos giminaitė prisiminė sunkų rožės atvejį, kurio nepasisekė išgydyti medikams, tačiau jam pavyko išgelbėti užkalbėjimu:

Vieną [ligonį] iš Margionių atnešė ant rankų, ir nugirdau, kad jis iš ligoninės į ligoninę [buvo vežiojamas]. Daug kartų pas tėvą vežė. Ir antrąkart atvežė, jau buvo [veidas] šviesesnis. Visas jo kūnas buvo, kaip pasakyt, supuvęs. Jau atsisakė gydytojai, sakė, važiuok pas bobutes. Ir pasakojo, kad jis visiškai pasveiko. O kai pirmą kartą atvežė, mama mane net išvedė, neleido žiūrėt, nes labai baisu buvo (14).

Iš musteikiškių galima sužinoti, koks buvo rožės kalbėjimo veiksmingumas jiems žinomais atvejais. Jei rožė neįsisenėjusi, poveikis buvo labai greitas. Štai kaip pasakojo patys ligoniai:

Ir užkalbėjo, ir pranyko. Buvo ka votis paskui. Ka vocis buvo, ir išgijo. <...> Išgijo, ir išgijo, ir išgijo nuo užkalbėjimo. Tų visų negerumų ištraukė, ir užgijo (16).

Naktį pabudau, kad jau užkalbėjo tokis diedukas, ir naktį jau man nubėgė, jau šlapia. Trūko toj pūslė, ir tadu buvo langviau, jau nieko (1).

Ka vežė mani in tį, tai arkliu ant pagalvių vežė, o ka užkalbėjo, tai atgal [važiuojant] mamai sakau: mama, pavarykit arklį, kad greičiau! Tuomkart padėjo. Bet [buvo] net kad sukė, žaizda buvo. <...> [Taip iš karto pajautėt, kad kažkas pasikeitė?] Iškart, iškart! Sakau va, veža ant pagalvių, ir verkiau, kad vežė, trinkterėjo, o tas vežimas buvo toki medziniai ratai, tai kur per šaknis trinkterėdavo, tai verkiau. O atgal liepiau pavaryc, tuoj palengvėjo (17).

Iš 13 užrašytų ligos istorijų tik vienu itin komplikuoju atveju, rožės išgydyti kalbėjimu nepavyko ir ligonė kentėjo iki pat mirties. Tačiau ir tuo atveju, rožei paūmėjus, ligonės būklė palengvindavo užkalbėjimas: „Mes kalbėjom, atrodo,

⁹ Tai, kad gydytojai rožė sergantiems ligoniams kartais pataria ieškoti užkalbėtojų, yra vieša paslaptis. Vis dėlto gydytojai atsisako tokius faktus paliudyti nenorėdami rizikuoti gydytojo praktika. Todėl šį reiškinį sunku dokumentuoti.

langviau būna. <...> Ir padėdavo. Va, mamai, būdavo, gerklė užtina, negali prasižot, būna ištinus net visa galva – užkalba, ir atlaidzia“(6).

Visi pokalbininkai teigė, kad rožę lengviausia išgydyti ligos pradžioje. Jei rožė įsisenėjusi ir liga toli pažengusi, rožės užkalbėjimas, nors ir veiksmingas, bet neduoda rezultatų. Ligonė, kuri kreipėsi į užkalbėtoją po aštuonių mėnesių nuo ligos pradžios, o jos būklė buvo tokia, kad ant rankų nebebuvo „nei odos, nei mėsų, tiesiog kaulai šlapi“, turėjo daug kartų vaikščioti pas jį kalbėti – gydymas truko daugiau nei dvi savaites („Tai man reikėjo trys vakarai pas jį saulei nusileidus nueic, užkalba, tadu tris vakarus neinu, tadu vėl trys vakarai saulei nusileidus, ir vėl tris vakarus neinu. Trečią kartą vėl tris vakarus. Išėjo devynis kartus pas jį aic“). Gijimas, nors ir negreitas, buvo labai efektyvus: „Kap man ant rankų, tai labai matėsi. Pradeda mėlynuoc – melsta, melsta, melsta ir užsitraukia net iki pat viršaus. Odos nebuvo, bet ta žaizda melsdama traukias, kraštais pradeda mėlynuoc ir taip po biški užsitraukia“ (12).

Ligoniams paprastai nekyla klausimas, kodėl užkalbėjimas padeda. Tačiau užkalbėtojų artimieji turėjo minčių šia tema. Gydymą jie siejo su sakralumu:

Koki tai šventi žodžiai buvo ir, sako, reikia, iškašbėc vienu atsidūsimu, negalima alsuot (8).

Sakydavo, kad šventi žodžiai. Sakė, iš senovinių apaštalų, Kristaus apaštalai kai vaikščiojo, iš senovinių knygų, iš senovinių šalcinių (3).

Kad užkalbėjimas laikomas sakralia gydymo praktika, yra įprastas dalykas ir kitur Lietuvoje (Būgienė 2010: 70, Vaitkevičienė 2014: 51). Tačiau ligoniai, kitaip nei užkalbėtojų artimieji, labiau sureikšmina ne žodžių šventumą, o paties užkalbėtojo galią:

Galima tikėt, galima netikėt, bet reik manyt, kad žmogus turi galią (15).

Užkalbėtoja kap raganius išaina, kad jau ji turi galių užkalbėt (6).

Užkalbėtojų gydymo praktika pykdė kunigus:

Kunigai bardavo, ir dabar bara. Pirma nieko nesakydavo, o dabar sako (6).

Pasakojo, kad kunigai draudė, nedavė (3).

Kad užkalbėjimas veiktų, užkalbėtojas ir ligonis turėjo laikytis tam tikrų taisyklių bei naudojo papildomas priemones. Rožė buvo užkalbama ant ruginių miltų, kurie po to barstomi ant žaizdos, kad ištrauktų karštį, kai kas užkalbėdavo ir vandenį, kuris po to duodamas ligoniui gerti. Kaip ir kitur Lietuvoje, nuo rožės kalbama saulei netekėjus ar nusileidus, o užkalbėtojas turi sulaikyti kvapą:

Ir, sako, labai sunku iškašbėc kiek kartų ten neatsidusus, neatgavus kvapo, ir vien iškašbėc poteriai (17).

Kalbėt reikia ne fizinės sveikatos, bet oro turėt plaučiuose. Nėkvėpuoti momentais reikia, reikia išlaukti... Kartoti reikia tarp tų įkvėpimų, tarpais gali atsikvėpti, ir vėl nėkvėpuoti, atsikvėpti, ir vėl nėkvėpuoti (14).

Nors užkalbėjimas buvo veiksminga rožės gydymo praktika, užkalbėtojų galios nebuvo absoliučios. Gydymo sėkmė priklausė ne tik nuo užkalbėtojo, bet ir nuo ligonio, ligos bei užkalbėtojo tarpusavio santykio. Užkalbėtojas galėjo gydyti tik tas rožės rūšis, nuo kurių jis mokėjo užkalbėjimus, todėl negalėjo išgydyti visų atvejų: „Tos rožės buvo gal šešios ar septynios rūšys, bet tik nuo vienos užkalbinėjo. Tai jei pakliūna ant tos, tai tada išgyja staigiai. <...> Sako: „Jeigu [pataikysiu] ant tos, nuo kurios aš užkalbu, tai turėtų padėt, jei ne, tai ne“ (11). Be to, užkalbėtojas turi būti stipresnis už ligonį: „Ir dar ne kiekvienas žmogui padeda. Reikia, kad būc *stipresnis žmogus*. Organizmo stipraus, katras kalba. Man atrodo, vaikelį, stiprų gal nervų ar kap“ (16). Musteikoje sakoma, kad kalbėtojas turi būti *piktesnis* už kalbamąjį:

Reikia, kap sakė, kad būt *piktesnis* kalbėtojas už tų, kuriam kalba. *Širdingas*, kap mes sakėm. Kad jo jau *viršyt jėga*, jau jis, išeina, viršija jį (17).

O aš kap neuėjau pas tų Vladų užkalbėt, tai jis man šiteip sakė: „Jei tu už mane *piktesnis*, tai tau nepadės, o jei aš *piktesnis*, tai padės. Bet, sako, tokio žmogaus pikto kaip aš tai nėra, sako, cha cha cha... (12)

Kartais ligoniui tekdavo apvažiuoti net kelis užkalbėtojus, kol surasdavo tą, kuris jį išgydydavo. Mažiausiai keturi užkalbėtojai gyveno Musteikoje, tačiau ligoniai taip pat važiuodavo ir toliau – į Krokšlį, Kermošiją, Krivilius, Marcinkonis, Margionis, Grybaulią, Berštus, Likočius, Pariečę. Moteris, sirgusi rože jaunystėje, prisiminė, kaip tėvas ją vežiojo pas užkalbėtojus:

Pirmiausia tai savo [kaime] Averka Jonas kalbėjo, bet man nepadėj. Tai tadu Marcinkonyse nuvezė – ir tį nepadėjo. Tai tada Kermošijon <...>. Tai naktį atbundu – kad jau trūkus (1).

Jei rožė kartojasi, vėl iš naujo reikia mėginti, kuris užkalbėtojas padės. Taip „ir eina per visus“ (2).

Užkalbėtojo ir ligonio santykį reglamentuoja tam tikras etikos kodeksas, kurio nesilaikant užkalbėjimas taip pat nepadės. Kaip ir kitur Lietuvoje, Musteikoje laikomasi nuostatos, kad užkalbėtojas užkalba dovanai: „Už kalbėjimų niekada neėmė jokio atlygio. Žmonės, kurie kalbėjo, nė vienas jokio atlygio neėmė“ (12). Ligoniai galėdavo atsilyginti tik tuomet, jei patys norėdavo ir turėdavo iš ko: „Nori duodi, nori neduodi. Pasakei ačiū, ir viskas“ (1). Musteikos užkalbėtojo Volungevičiaus dukra teigė, kad net kunigas leisdavo užkalbėti tiems, kurie atlygio neėmė: „Ir kunigai būdavo jaugi [sakė]: jei neimat atlygio, tai kalbėkit. O jei imat atlygį už tų kalbėjimų, didžiausia nuodėmė yra. <...> Per išpažintį turi pasakyti, ar imi atlygį, ar ne“ (3). Draudimas atsilyginti buvo toks svarbus, kad kai kurie užkalbėtojai ne tik jo neimdavo, bet net ir neleisdavo ligoniui dėkoti: „Ačiū ir tai nesakyk, bo nepadės. Nepamačys“ (9).

Nors surasti tinkamą užkalbėtoją ligoniams kėlė rūpesčių, dauguma atvejų tai galiausiai pavykdavo, kadangi mokančių kalbėti rožę būta daug. Kad ir kokia

skausminga ir sunkiai prognozuojama būtų ši liga, bendruomenė turėjo būdą spręsti šią problemą.

Išvados

Etnografinis tyrimas Musteikos kaime, kuriame rožės liga praeityje pasitaisydavo itin dažnai, suteikė progą išsamiai išanalizuoti rožės simptomų etnomedicininį kompleksą. Svarbiausiais ligos požymiais čia laikytas karščiavimas, žaizda ar stiprus paraudimas su ryškiais kontūrais ant rankos, kojos ar ant veido, tinimas, kartais vandeningos pūslės; lignonis jaučia stiprų deginimą, skausmą arba niežėjimą. Kadangi skirtingiems žmonėms rožės simptomai pasireiškia nevienodai, jų variavimas konceptualizuojamas kaip ligos atmainos (laikoma, kad rožių yra daug rūšių, iš kurių Musteikoje ypač pabrėžiamos dvi – sausa ir šlapia). Rožės liga yra sunki ne tik dėl sudėtingumo atpažįstant, bet ir dėl komplikuotos eigos – ji keičiasi, įgyja naujus pavidalus, pereina iš išorės į vidų, tapdama „vidine rože“, kurią labai sunku ar net nebeįmanoma išgydyti dėl daugybės išorinių ir vidinių negalavimų.

Medicinos veikaluose aprašomi rožės ligos simptomai yra panašūs į musteikiškių pasakojimuose minimus rožės požymius, todėl yra pagrindo manyti, kad tai yra ta pati liga, nors etnomedicininė kategorizacija yra platesnė ir detalesnė. Skirtumai išryškėja ir ligos etiologijoje: biomedicina šią ligą laiko bakterine infekcija, o Musteikoje svarbiausiomis ligos priežastimis laikomas peršalimas ir psichinio pobūdžio veiksniai (išgąstis, stresas, sunkūs išgyvenimai). Tuo tarpu užkratas aiškinant ligos priežastis Musteikoje nėra sureikšminamas, nors kartais ir minimas.

Liaudiški rožės ligos aiškinimai leidžia atpažinti mitinio mąstymo bruožus. Tvirtinimas, kad šalčio, ypač šalto vandens, faktorius sukelia rožę bei tokių simptomų kaip karščiavimas, raudonumas, deginimas akcentavimas rodo, jog rožės liga etnomedicinoje buvo suprantama kaip pusiausvyros tarp priešingų kosmologinių elementų – vandens ir ugnies – sutrikdymas. Tačiau svarbiausiu veiksmu, lemiančiu šį susirgimą, laikomos psichinės priežastys. Respondentai dalijosi asmenine patirtimi apie smurtą šeimoje, ypač vyrų smurtavimą prieš moteris ir vaikus. Dėl psichiniams veiksniams teikiamos reikšmės rožę galima traktuoti kaip psichinių išgyvenimų somatizaciją.

Veiksmingiausiu rožės gydymo būdu Musteikoje buvo laikomas užkalbėjimas, nors ne kiekvienas užkalbėtojas galėjo padėti konkrečiam lignoniu (tai priklausė nuo rožės rūšies ir nuo lignonio ir užkalbėtojo jėgų santykio). Visais užfiksuotais atvejais lignoniai kreipėsi į užkalbėtojus: iš 11 atvejų 10 rože sergančių lignoniu buvo sėkmingai išgydyti užkalbėjimais. O apie sėkmingą rožės gydymą lignoninėse pradedama kalbėti tik pasakojant asmenines patirtis iš XXI a. pradžios. Nepaisant medicinos pažangos, lignoniai vis tiek papildomai gydėsi pas užkalbėtojus.

Tyrimas Musteikoje atskleidė, kad rožės liga ir gydymas užkalbėjimu yra tarpusavyje susijusios ir viena kitą veikiančios etnomedicininės sistemos dalys. Psichiniai išgyvenimai somatiškai pasireiškia kaip rožės liga, o efektyvi užkalbėjimo praktika leidžia somatinius negalavimus sėkmingai pašalinti. Kita vertus, tradicinis nesunkiai prieinamas gydymas užkalbėjimu bei gausus šios ligos užkalbėtojų tinklas galėjo savaip skatinti psichinių išgyvenimų somatizaciją, kuri savo ruožtu leido išvengti psichinių perkrovų, galinčių sukelti neprognozuojamus sveikatos sutrikimus.

Daiva Vaitkevičienė yra Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Sakytinės tautosakos skyriaus vyriausioji mokslo darbuotoja. Jos moksliniai interesai: užkalbėjimai, etnomedicininė gydymo praktika, baltų mitologija ir religija. Svarbiausios publikacijos: *Ugnies metaforos: lietuvių ir latvių mitologijos studija* (2001), *Lietuvių užkalbėjimai: gydymo formulės* (2008), *Žydinti taurė: baltų gėrimai ir apeigos* (2019).

Adresas: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Antakalnio g. 6, 10308 Vilnius

El. paštas: daiva.vaitkeviciene@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1348-0165>

Literatūra

Bogdzevič, Monika. 2020. *Pykčio, baimės ir gėdos jausmai lietuvių kalboje iš kognityvinės ir kultūrinės perspektyvos*. Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas.

Būgienė, Lina. 2010. Rytų Lietuvos kultūrinė tradicija: keli užkalbėtojo pa veikslo bruožai, *Tautosakos darbai* XL: 66–79.

Da Silva, Ivanise Brito; Sá, Damasceno Rafaela; Cerqueira Macêdo, Danielle Patrícia; Randau, Perrelli Karina. 2018. Use of Medicinal Plants in the Treatment of Erysipelas: A Review, *Pharmacognosy Reviews* 12(23): 200–207. https://www.phcogrev.com/sites/default/files/PhcogRev_2018_12_24_200.pdf [žiūrėta 2021 09 15].

Džekčioriūtė, Vita. 2014. Baimės ir išgąščio psichofizinė raiška lietuvių tradicijoje, *Liaudies kultūra* 5: 64–72.

Džekčioriūtė-Medeišienė, Vita. 2016. Išgąščio samprata tradicinėje lietuvių kultūroje, *Acta humanitarica universitatis Saulensis* 23: 201–209.

Gaidys, Vincas. 2002. *Musteikos pasaulis*. Vilnius: Danielius.

Greimas, Algirdas Julius. 1999. *Baimės ieškojimas*. Semiotika. A. J. Greimo centro studijos 7. J. Nastopka, V. Savukynas (sud.). Vilnius: Baltos lankos.

Kelbauskas, Eduardas; Motiejūnaitė, Sandra. 2009. Rožės diagnostikos ir gydymo ypatumai, *Gydymo menas* 9(168): 30–32. Kaunas: Sveikatos ir medicinos informacijos agentūra.

Kirmayer, Laurence J.; Young, Allan. 1998. Culture and Somatization: Clinical, Epidemiological, and Ethnographic Perspectives, *Psychosomatic Medicine: Journal of Biobehavioral Medicine* 60(4): 420–430.

Michael, Youstina; Shaukat, Nadia M. 2021. Erysipelas, *StatPearls. Treasure Island (FL)*. StatPearls Publishing. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK532247/> [žiūrėta 2022 03 20].

Mikalčiūtė-Ramanauskienė, Rugilė. 2021. Rožė: komplikacijos, priežastys, gydymas, *Journal of Medical Sciences* 9 (3): 413–421.

Norkūnas, Romas. [2006]. *Senoji Musteika*. Vilnius: Gamtos pasaulis.

Petkevičius, Rolandas. 2013. Nerviniai sutrikimai ir jų gydymas Užpalių apylinkių XX–XXI a. tradicinėje medicinoje, S. Balčiūnas (sud.). *Užpaliai II*. Lietuvos valsčiai 27: 1433–1476. Vilnius: Versmė.

Russell, W. T. 1933. The Statistics of Erysipelas in England and Wales, *The Journal of Hygiene* 33(3): 421–434.

Skujytė-Razmienė, Asta. 2016. Ligų samprata ir jų gydymas Pasvalio rajone XX amžiuje, *Šiaurietiški atsivėrimai: Pasvalio krašto istorijos ir kultūros žurnalas* 1: 53–58.

Staugaitis, J. 1922. Serum antistreptococcicum D-ris Aronsoni nuo Erysipelas, *Medicina: laikraštis, paskirtas medicinos teorijos ir praktikos reikalams* 01: 20.

Šešelgis, Kazys. 1988. *Savaimingai susiklostę kaimai*. Lietuvių liaudies architektūros paminklai III. Vilnius: Mokslas.

Tilvikas, Jonas, 2019. *Liaudies medicina Mažosios Lietuvos sveikatos sistemoje XIX a. pabaigoje – XXI a. pradžioje*. Daktaro disertacija, Lietuvos istorijos institutas.

Vaitkevičienė, Daiva. 2001. *Ugnies metaforos: lietuvių ir latvių mitologijos studija*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Vaitkevičienė, Daiva (pareng.). 2008. *Lietuvių užkalbėjimai: gydymo formulės*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Vaitkevičienė, Daiva. 2014. Charmers and Charming in Gervėčiai Lithuanian Community in Belarus, *Incantatio: An International Journal on Charms, Charmers and Charming* 4: 34–58. <https://ojs.folklore.ee/incantatio/article/view/43/56> [žiūrėta 2022 05 06].

Valodzina, Tatsiana. 2014. *Plica Polonica* in Belarusian Beliefs and Incantations, *Incantatio: An International Journal on Charms, Charmers and Charming* 4: 59–81. https://doi.org/10.7592/incantatio2014_valodzina [žiūrėta 2022 05 01].

Vėlyvytė, Daiva; Laiškonis, Alvydas; Joneliūnienė, Vida; Banevičius, Mantas; Šimatavičiūtė, Jurinta. 2006. Rožės atkryčius lemiantys rizikos veiksniai ir rožės atkryčių profilaktika, *Lietuvos bendrosios praktikos gydytojas* 10(10): 631–637. Kaunas: Vitae Litera. <https://www.lsmuni.lt/cris/handle/20.500.12512/80863> [žiūrėta 2022 04 20].

The Disease of Erysipelas and its Treatment by Charming in the Village of Musteika: A Glance from Ethnomedical, Mythological and Social Perspectives

Daiva Vaitkevičienė

Summary

Erysipelas (*rožė*, or 'rose', in Lithuanian) as a disease, and the ethnomedical practice of its treatment, are underresearched in Lithuania as yet, although charms directed at the disease constitute in general the second most frequent kind of Lithuanian charms. Using the results of fieldwork from the village of Musteika in southern Lithuania in 2020, the author of the article attempts to establish the etiology of erysipelas in terms of Lithuanian ethnomedicine, and evaluate the effectiveness of its treatment by charming. The research includes personal accounts of cases of erysipelas and its treatment. In total, 17 people (four men and 13 women), from 58 to 93 years of age, were interviewed. In Musteika, erysipelas appeared to be the most common disease treated by charming. Of the 17 informants, as many as six had been ill with erysipelas themselves, and six more had had family members or relatives who suffered from it. All the patients turned to charmers.

As is testified to by the inhabitants of Musteika, the disease usually starts with a fever and shivering. A distinctive feature of erysipelas is a bright red rash with clearly demarcated edges (resembling a rose or a sun). It can appear on an arm, a leg, or the face. The affected area and the surrounding tissue tend to swell, sometimes blotches or watery blisters also appear. If untreated, the condition worsens, resulting in an open wound that starts oozing. If no charms are used, the wound may start 'rotting', i.e. necrosis occurs. Patients with erysipelas often complain of a burning feeling in the wound, as if it is on fire.

Symptoms of erysipelas may differ. The variety is explained by there being many kinds of the disease, six, seven or even nine *roses*. The two most commonly recognised kinds are a dry and a wet one (the dry one itches, the wet one forms blisters). A separate form of the disease is called *bone rose* ('when the bones ache'). Erysipelas is complicated not only due to its various symptoms, but also because of its ability to shift and acquire new shapes if untreated. It may go deeper inside the body and become an *inner rose*, which is especially resistant or incurable because of multiple external and internal ailments. For example, one female patient not only suffered from wounds, but her legs, face and throat were swollen (making it difficult to breathe). Furthermore, she became blind and became bedridden due to a strained spine.

Until approximately the 1980s, most patients suffering from erysipelas tended to believe that doctors did not treat or recognise the disease, although it is well known in medicine and is regarded as an inflammation of the skin (or, less often, the mucus membrane) that frequently also affects the lymphatic system. The symptoms described in medical literature correspond with those depicted by the inhabitants of Musteika; however, the understanding of its causes brings out certain discrepancies. According to modern medicine, the usual cause of the disease is infection with the *streptococcus* bacteria: in 10% of cases *Staphylococcus aureus* is discovered. The infection spreads through a break in the skin, so insect bites, sores, venous insufficiency, immunosuppression, or factors related to the patient's lifestyle (such as poor hygiene, obesity and addictions), are believed to increase the risk. In Musteika, the researcher recorded just a few references to possible infection from outside, while predominantly cold and shock were blamed (the latter being considered especially dangerous in Lithuanian ethnomedicine), or other mental factors, such as stress and deep emotions. Erysipelas can also be attributed to contact with water, particularly with cold or dirty water: the disease may be caused by wading into stagnant water, by drinking cold water, or by washing something in it.

In terms of the mythical perspective, erysipelas may appear to be an issue of restoring the balance between opposing cosmological elements, namely water and fire. Since the bodily reaction to cold water induces an abrupt intensifying of the element of fire, which in turn causes inflammation and a fever, the aim of the treatment is to suppress the fire. Therefore, charms often describe the beneficial holy person walking across the sea or a river and putting a rose in the water. According to the charms, the disease is cured by extinguishing fire with water, and thus simultaneously by returning the infection to its original medium.

However, the main causes of erysipelas are mental factors: shock, stress, or difficult emotions. Informants often spoke of violence in families; apparently, many women and young children in Musteika suffered cruel and violent treatment at the hands of their husbands or fathers. It is perhaps due to this that the morbidity rate of erysipelas is much higher among women and children in Musteika than among men. The importance ascribed to the mental causes of erysipelas allows us to regard the disease as a somatic expression of mental experiences, i.e. as their transformation into physical ailments. In terms of Lithuanian ethnomedicine, mental disorders are more dangerous than physical ones: e.g. it is maintained that if a shock does not rise to the surface in the shape of erysipelas, it will cause dementia or some other mental disease.

Erysipelas was treated very effectively in Musteika by charming. Among all the recorded stories of the disease, only one described a case where charms did not prove effective (it was a very serious and far-gone form of the disease). Even

then, the charmer was sought whenever recurrent bouts of the disease happened in order to relieve the fever, swelling and pain. If a person contracting erysipelas turned to the charmer immediately, charming proved to be a very effective ethnomedical practice with rapid results. Many patients claim to have felt instantly better after charming: the pain disappeared, the fever and swelling diminished, and the blisters started shrinking and turning into scabs. In two cases, patients were treated at the hospital; however, one of them was visited by the charmer while still on the ward, and another one visited the charmer after being cured at the hospital, in order to prevent the disease from recurring.

But treatment by means of charming was not so simple. Success depended on the mutual relationship between the patient, the disease and the charmer. Since charmers could only cure the form of the disease that their charm was meant for, they could not help all patients. Besides, the charmers had to display a stronger character than their patients (according to people from Musteika, they had to be 'more ferocious'). Sometimes a patient had to visit several charmers in order to find one that was able to help. However, in all recorded cases (except for the aforementioned complicated one) erysipelas was successfully cured by charming.

The research in Musteika revealed erysipelas and the practice of its charming to be part of the same ethnomedical system. Mental experiences receive their somatic expression in the form of the disease, and charming is an effective practice for eliminating the somatic ailments. The effective treatment and the high number of practising charmers could have somewhat enhanced the frequency of the somatisation of mental experiences and the general morbidity of erysipelas in the community of the village of Musteika.

Gauta 2022 m. rugpjūčio mėn.